

Нікольченко Юзеф Мойсейович
доцент Маріупольського державного університету,
заслужений працівник культури України
nicolchenko46@ukr.net;
Сабадаш Юлія Сергіївна
доктор культурології, професор, професор,
Маріупольського державного університету
juliasabadash2005@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ЮВЕЛІРНОГО МИСТЕЦТВА КИЇВСЬКОЇ РУСІ (скарби X-XIII ст. з Рівненщини)

Мета статті - дослідити особливості розвитку ювелірного мистецтва у Київській Русі на прикладі унікальних знахідок 1971 і 1975 рр. – Торговицького і Дорогобужького скарбів X–XIII ст. на Рівненщині. **Методологія** дослідження полягає в застосуванні історико-культурного, систематизаційного, хронологічного, класифікаційного, термінологічного, порівняльного, статистичного та узагальнюючого методів. Зазначені методи дають змогу на прикладі Торговицького і Дорогобужького скарбів X–XIII ст. на Рівненщині розкрити особливості розвитку ювелірного мистецтва Київської Русі. **Наукова новизна** зумовлена широким використанням історико-культурного методу, спираючись на який поєднується аналіз розвитку ювелірного мистецтва у Київській Русі на прикладі вмісту Торговицького і Дорогобужького скарбів X-XIII ст. на Рівненщині. **Висновки.** Розвиток ювелірного мистецтва у Київській Русі значною мірою ілюструють знахідки скарбів, до складу яких входили жіночі та чоловічі прикраси – вироби із дорогоцінних металів. Серед унікальних пам'яток цього типу, виявлених за останні сорок років в Україні на землях Південно-Західної Русі (сучасна територія західних областей України) виділяються два скарби давньоруських речей з Рівненщини: - випадково знайдений учнями Торговицької середньої школи Млинівського району 25 березня 1971 року і переданий до Рівненського краєзнавчого музею; - відкритий в 1975 році у житлі 3-А XIII ст. під час археологічного дослідження городища літописного міста Дорогобуж у с. Дорогобуж Гоцанського району археологічною експедицією Рівненського краєзнавчого музею. Можна стверджувати, що за часів Київської Русі ювелірне мистецтво з використанням художнього металу досягло високої майстерності і вишуканості, які знайшли своє продовження у різноманітних формах традиційного і сучасного українського декоративно-ужиткового мистецтва.

Ключові слова: Київська Русь, Південно-Західні землі Русі, ювелірне мистецтво, художній метал, Торговицький і Дорогобужький скарби, вміст скарбів, датування вмісту скарбів, декоративно-ужиткове мистецтво Русі-України.

Нікольченко Юзеф Моисеевич, доцент, доцент кафедры культурологии и информационной деятельности Мариупольского государственного университета, заслуженный работник культуры Украины; Сабадаш Юлия Сергеевна, доктор культурологии, профессор, профессор кафедры культурологии и информационной деятельности Мариупольского государственного университета

Особенности ювелирного искусства Киевской Руси (клады X–XIII вв. из Ровенщины)

Цель работы - исследовать особенности развития ювелирного искусства в Киевской Руси на примере уникальных находок 1971 и 1975 годов – Торговицкого и Дорогобужского кладов X–XIII вв. на Ровенщине. **Методология** исследования заключается в применении историко-культурного, систематизационного, хронологического, классификационного, терминологического, сравнительного, статистического и обобщающего методов. Указанные методы позволяют на примере Торговицкого и Дорогобужского кладов X–XIII вв. на Ровенщине раскрыть особенности развития ювелирного искусства Киевской Руси. **Научная новизна** обусловлена широким использованием историко-культурного метода, опираясь на который осуществлён анализ развития ювелирного искусства в Киевской Руси на примере состава Торговицкого и Дорогобужского кладов X–XIII вв. на Ровенщине. **Выводы.** Развитие ювелирного искусства в Киевской Руси в значительной степени иллюстрируют находки кладов, в состав которых входили женские и мужские украшения – изделия из драгоценных металлов. Не были исключением и земли Юго-Западной Руси (современная территория западных областей Украины), где находятся многочисленные памятники X–XIII вв.: селища, укрепленные грады-городища, могильники. Среди уникальных памятников этого типа, обнаруженных за последние сорок лет в Украине, выделяются два клада древнерусских вещей из Ровенщины: - случайно обнаруженный учениками Торговицкой средней школы Млыновского района Ровенской области 25 марта 1971 года и переданный в Ровенский краеведческий музей; - открытый в 1975 году в жилище 3-А XIII в. во время археологического исследования городища летописного города Дорогобуж в с. Дорогобуж Гоцанского района археологической экспедицией Ровенского краеведческого музея. Можно утверждать, что во времена Киевской Руси ювелирное искусство с использованием художественного металла достигло высокого мастерства и изящества, которые нашли свое продолжение в различных формах традиционного и современного украинского декоративно-прикладного искусства, что, в свою очередь, придаёт проблеме исследования актуальность и перспективность.

Ключевые слова: Киевская Русь, Юго-Западные земли Русі, ювелирное искусство, художественный металл, Торговицкий и Дорогобужский клады, состав кладов, датировка состава кладов, декоративно-прикладное искусство Русі-Украины.

Nicolchenko Josef, Honoured Culture Worker of Ukraine Associate professor of the Culture Studies and Information Activities Chair Mariupol State University Honoured Culture Worker of Ukraine; Sabadash Julia, Dr. in Culture Studies, professor, professor of the Cultural Studies and Information Activities Chair Mariupol State University

Peculiarities of the jewelry art of Kyivskaya Rus (treasures of the X-XIII centuries from Pivno region)

The aim of work is to analyze the peculiarities of the development of jewelry art in the Kyivskaya Rus by the example of the unique discoveries from 1971-1975 – Torgovitsky and Dorobuzkiy treasures of the X-XIII centuries in

Rivno region. The **methodology** of the research is in the usage of the historical, cultural, systematized, chronological, classified, terminological, comparative, statistic and generalized methods. The defined methods allow to depict the peculiarities of the development of the jewelry art in Kyivskaya Rus by the example of Torgovitsky and Dorobuzkiy treasures of the X-XIII centuries in Rivno region. The topicality is specified by the wide usage of the historical, cultural methods, basing onto what unites the analysis of the development of the jewelry art in Kyivskaya Rus by the example of Torgovitsky and Dorobuzkiy treasures of the X-XIII centuries in Rivno region. **Conclusions.** The development of the jewelry art in Kyivskaya Rus noticeably illustrates the discoveries of the treasures, to which they women's and men's jewelries, wares from precious stones. The territory of the south-west Rus (the modern territory of west regions of Ukraine) where there are a lot of memos of the X-XIII centuries: countries, fortified cities and burials. Among unique memos of this type that were discovered for the last period in Ukraine there singled out two treasures of the Old Rus from Rivno region: - accidentally found by the students of the Torgovitskaya secondary school of Mlinivskiy district on the 25th of March 1971 and contributed to museum of local lore in Rivno; - discovered in 1975 in the building 3-A of the XIII century in the period of archeological research of the annalistic city Dorogobush in the country Dorogobush Gorosganskiy region by the archeological expedition of the museum of local lore in Rivno. It's possible to affirm that from the times of Kyivskaya Rus the jewelry with the usage of the art metal reached its mastery and sophistication which found its continuation in different forms of traditional and modern Ukrainian decorative and everyday art that in its turn makes the problem topical and perspective.

Keywords: Kyivskaya Rus, South-west territories of Rus, jewelry art, art metal, Torgovitskiy and Dorogobuzkiy treasures, substance of the treasures, dating of the substance of the treasures, decorative and everyday art of Rus-Ukraine.

Актуальність теми дослідження. Київська Русь була країною високорозвиненого ремесла – гончарного, металообробки, ювелірного. Ювелірне мистецтво посідало провідне місце в культурі Київської Русі X–III ст. [15].

Мета роботи. Дослідити особливості розвитку ювелірного мистецтва у Київській Русі на прикладі унікальних знахідок 1971 і 1975 років – Торговицького і Дорогобузького скарбів X-XIII ст. на Рівненщині.

Виклад основного матеріалу. Дослідження давньоруського ювелірного мистецтва розпочалося у другій половині XIX ст. Прикладом слугують праці В. Антоновича, А. Арциховського, М. Біляшівського, Д. Бліфельда, В. Довженка, В. Гончарова, Б. Грекова, М. Каргера, В. Хвойки. У наш час – це розвідки Н. Єніосовою, Г. Івакіна, А. Коновалова, Г. Корзухіної, М. Кучери, М. Кучінка, Д. Меся, О. Моці, Ю. Нікольченка, Р. Орлова, П. Пеняка, Г. Пескової, Б. Прищепи, Т. Пушкіної, Б. Рибаківа, Н. Риндіної, М. Сагайдака, Т. Сарачевої, Б. Тимощука, П. Толочка, Р. Чайки та інших.

У X ст. в Київській Русі з'являється місцеве виробництво ювелірних виробів нових типів, що яскраво підтверджується знахідками X–XIII ст. у Києві [25, 338–339]. В них відчутні впливи ісламської торетики, а окремі рослинні мотиви суто східного походження, інші – звірині, нагадують витвори скандинавського мистецтва [19].

Розвиток ювелірного мистецтва у Київській Русі значною мірою ілюструють знахідки скарбів, до складу яких входили вироби із дорогоцінних металів X–XIII ст. Не є винятком і землі Південно-Західної Русі де знаходяться численні давньоруські пам'ятки [9].

Високо розвинуто художнє ремесло повністю забезпечувало потреби руського населення цього регіону [11, 183–190; 18, 138–140]. Разом з тим, унікальний рівень техніки та технології, широка спеціалізація, професіоналізм майстрів-ювелірів були притаманні всім давньоруським землям [13].

Серед унікальних пам'яток цього типу, виявлених за останні сорок років в Україні, виділяються два скарби з Рівненщини: випадково знайдений 25 березня 1971 року на давньоруському городищі у с. Торговиця Млинівського району [21, 80–81] та відкритий у 1975 році під час археологічного дослідження городища літописного міста Дорогобуж у с. Дорогобуж Гощанського району [13, 82–83].

Торговицький скарб був випадково знайдений в обвалі внутрішньої частині оборонного валу городища X–XIII ст. [12]. Він складався з 22-х срібних предметів ювелірного виробництва: семи шийних гривен, трьох браслетів, трьох скроневих кілець, трьох перснів, п'яти сережок, лунниці. До складу скарбу увійшли також срібна монетна гривна, фрагмент срібної монетної гривни та п'ять намистин з бурштину [14, 274–278]. Усі вироби – із срібла 916 проби.

1. Гривни: діаметром 14,3 см, в перетині – 1,8 см, порожниста, плетена з п'яти скручених разом парних дротів, вагою 135 г. Діаметром 15,6 см, в перетині – 1,9 см, порожниста, плетена з трьох скручених разом парних дротів, вагою – 167 г. Діаметром 16,5 см, в перетині – 2 см, порожниста, плетена з шести парних дротів, вагою – 207 г. Діаметром 18 см, в перетині – 2 см, порожниста, плетена з чотирьох парних дротів, вагою – 442 г. Діаметром 17 см, в перетині – 1,9 см, порожниста, плетена з п'яти парних дротів, вагою – 267 г.

Діаметром 16,2 см, в перетині – 1,9 см, порожниста, плетена з трьох дротів, вагою – 216 г. Діаметром 17,3 см, в перетині – 2 см, порожниста, плетена з п'яти парних дротів, вагою – 247 г.

2. Браслети: діаметром 8,5 см, в перетині – 1,7 см, плетений з шести дротів з наконечниками, вагою – 96 г. Діаметром 7,0 см, в перетині – 1,5 см, плетений із товстого дроту з наконечниками, вагою – 62 г. Діаметром 7,5 см, в перетині – 1,5 см, кручений з двох дротів без наконечників, вагою – 60 г.

3. Три дротяних скроневих кільця діаметром 15, 15 і 20 мм.

4. Два персні виготовлені з плетених дротів.

5. Сережки "волинського" типу складаються з дротяного кільця, декорованого срібними намистинами та бахромою.

6. Намистини: циліндрична діаметром 13 мм, вкрита кульками зерні (140 шт.). Друга – складається з тонкої сфери, вкритої кульками зерні (134 шт.).

7. Лунниця розміром 21х32 мм вкрита 564 кульками зерні.

8. Монетні гривни "новгородського" типу. Довжина повного виробу 17,2 см, вага – 193 г. Фрагмент довжиною 4,5 см, вагою – 57 г.

9. П'ять бурштинових намистин довжиною від 13 до 9 мм.

Тип виробів Торговицького скарбу повністю відповідає складу давньоруських скарбів X–XIII ст. Лунниця по часу виготовлення є найбільш ранньою річчю [4, 23, 85; 11, 188].

Намистини, вкриті зерню, мають великий ареал поширення [22, 114; 14; 6, 182–191].

Гривни та браслети з наконечниками характерні для скарбів XI–XII ст. Ці вироби відносять до традиційних прикрас "племінної" верхівки [4, 63; 5, 101].

Кручені браслети відносяться до другої половини XII–XIII ст. [2, 22; 3, 139; 4, табл. XL, XLII, LXII; 5, 101–103; 8, 37].

Дротяні скроневі кільця відомі переважно на території Галицько-Волинського князівства та в землях південних слов'ян [22, 100, 205; 20, 51]. Період їхнього існування коливається з кінця XI до першої половини XIII ст. [1, табл. XX, 1; 10, 15; 13, 66, 149, мал. 35, I–II; 16, 16–23].

Сережки "волинського" типу характерні для продукції давньоруських сільських ювелірів X–першої половини XI ст. [4, 59].

Монетні гривни "новгородського" типу – артефакти XI ст. [23, 64].

Причина, що призвела до необхідності надійно утаємничити Торговицький скарб могла бути пов'язана з подіями 1149 р., коли війська Юрія Довгорукова вели наступ на Луцьк. Разом з тим, вона могла бути й іншою.

Увесь асортимент Дорогобузького скарбу складався з наступних ювелірних виробів [18, 29]:

1. Дві підвіски з конічним верхом, висотою 3 см, прикрашені зерню. До конічної основи прикріплені 7 дротяних ажурних ланцюжків довжиною 10 – 10,5 см.

2. Колт з обнизкою з пустотілих кульок. Центральна частина щитка пошкоджена.

3. Обнизка з 13 кульок від іншого колта.

4. Два ланцюжки з 9-ти пустотілих напівсфер, скріплених шарнірами довжиною 20,5 см.

5. Дві сережки "київського" типу діаметром 3 см.

6. Перстень пластинчастий, широко серединний.

Усі вироби із скарбу виготовлені із срібла 916 проби. Це так звана "жіноча кузнь".

Близькі за технікою виконання підвіски з конічним верхом, відомі із інших скарбів XI–XIII ст. [4, 138–142, 144–145, Табл. IX, 2; 16, Табл. XVII, 2; 26].

Сережки київського типу з трьома намистинами подібні до сережок із скарбів з Хмельниччини [26].

Скарб 1975 року з Дорогобужа, на нашу думку, пов'язаний з татаро-монгольським погромом міста взимку 1240–1241 років. Це підтверджується датуванням фрагментів горщиків – першою половиною XIII ст., виявлених у житлі 3-А, поруч з місцем утаємничення скарбу [18, 28–29, рис. 14].

Висновки. Отже, на прикладі Торговицького та Дорогобузького скарбів можна стверджувати, що ювелірне мистецтво на землях Південно-Західної Русі (міське і сільське) продукувало в основному ті ж самі види прикрас з художнього металу, які характерні й для інших територій Русі [11, 188; 18, 139]. Є підстави стверджувати про поступове збирання коштовних речей.

Вироби ювелірного мистецтва Русі, аналогічні вмісту означених вище скарбів з Рівненщини, відзначалися високим технічним і технологічним рівнем, користувалися попитом не лише на внутрішньому, а й зовнішньому ринку [24; 25, 335–340; 19]. Найвищого розвитку ювелірна справа у Київській Русі досягає XII–XIII ст. [9]. Вона знайшла своє продовження у традиційному і сучасному українському декоративно-ужитковому мистецтві.

Література

1. Гончаров В. К. Райковецкое городище / В. К. Гончаров. – К.: Изд-во АН УРСР, 1950. – 218 с.
2. Коваленко В. П. К исторической топографии Черниговского детинца / В. П. Коваленко // Проблемы археологии Южной Руси. – К., 1990. – С. 15–23.
3. Коваленко В. П. Майстерня ювеліра XIII ст. на дитинці Любеча / В. П. Коваленко // Старожитності Русі – Україні. – К., 1994. – С. 132–140.
4. Корзухина Г. Ф. Русские клады IX-XIII вв. / Г. Ф. Корзухина. – М.–Л.: Изд-во АН СССР, 1954. – 156 с.
5. Кучінко М. М. Городищенський скарб з Волині / М. М. Кучінко, Р. С. Орлов // Археологія. – 1989. – Вип. 2. – С. 95–106.
6. Лінка-Гелленер Н. Копіївський скарб / Н. Лінка-Гелленер // Археологія. – 1948. – Т. II. – С. 182–191.
7. Літопис руський / Переклад з давньорус. Л. Є. Махновця. – К.: "Дніпро", 1989. – 591 с.
8. Макарова Т. И. Черное дело Древней Руси / Т. И. Макарова. – М.: Наука, 1986. – 156 с.
9. Месь Д. С. Ювелірні прикраси Київської Русі. [Електронний Ресурс]. – Режим доступу: rusnauka.com
10. Михайлова Р. Д. Художня культура Південно-Західної Русі X-першої половини XI ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук / Р. Д. Михайлова. – К., 1994.
11. Населення Прикарпаття і Волині за добу розкладу первіснообщинного ладу та в давньоруський час / Ред. колегія: І. К. Свешніков, М. Ю. Смішко, О. П. Черниш. В. В. Ауліх. – К.: Наукова думка, 1976. – 222 с.

12. Нікольченко Ю. М. Унікальна знахідка учнів / Ю. М. Нікольченко // Історія України: Маловідомі імена, події, факти (Збірник статей). – Вип. 18. – Київ-Донецьк: Рідний Край, 2001. – С. 295–300.
13. Нікольченко Ю. М. Культура населення Погориння X–XIII століть за матеріалами літописного Дорогобужа / Ю. М. Нікольченко. – Рівне: Евен, 1998. 325 с.
14. Нікольченко Ю. М. Скарб з Торговиці як інформаційне джерело розвитку ювелірного мистецтва Південно-Західної Русі X–XIII ст. // Україна у світовому історичному просторі: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (Маріуполь 21 квітня 2017 р.) – Маріуполь: МДУ, 2017. – С. 274–278.
15. Орлов Р. С. Прикладне мистецтво: церковне і народне / Р.С. Орлов // Історія української культури. – Київ, 2001. – Том 1. – Розділ 9. Київська Русь. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: litopys.org.ua
16. Пескова Г. А. Скарби стародавнього Ізяславля / Г. А. Пескова // Археологія. – 1988. – Вип. 61. – С. 16–35.
17. Пеняк П. С. Організація ювелірного виробництва Древньої Русі / П. С. Пеняк // Ювелирное дело на Украине. – К., 1991. – С. 28–36.
18. Прищепка Б. А. Дорогобуж на Горині у X–XIII ст. / Б. А. Прищепка. – Рівне: ПП ДМ, 2011. – 250 с.
19. Розквіт культури Давньої Русі. Ювелірне мистецтво. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: allbest.ru
20. Русанова И. П. Языческие святилища древних славян / И. П. Русанова, Б. А. Тимошук. – М.: Наука 1993. – 144 с.
21. Свешніков І. К. Довідник з археології України. Ровенська область / І. К. Свешніков, Ю. М. Нікольченко. – К.: Наукова думка, 1982. – 115 с.
22. Седов В. В. Восточные славяне в VI–XIII в. в. Археология СССР с древнейших времен до средневековья: в 20 т. / В. В. Седов. – М.: Наука, 1982. – 328 с.
23. Спасский И. Г. Русская монетная система / И. Г. Спасский. – Л.: Аврора, 1970. – 256 с.
24. Теофил О различных ремеслах / Теофил [Електронний ресурс]. – Режим доступу: convdocz.org/
25. Толочко П. Київська Русь / П. Толочко. – К.: Абрис, 1996. – 360 с.
26. Якубовський В. І. Давньоруський скарб з Городища Хмельницької області / В. І. Якубовський // Археологія. – 1975. – Вип. 16. – С. 87–104.

References

1. Goncharov, V.K. (1950). Raykovetskoye Gorodische. K.: Izd-vo AN URSR [in Ukraine].
2. Kovalenko, V.P. (1990) To the historical topography of the Chernigov detinets. Problems of archeology of Southern Russia, pp.15-23. K. [in Ukraine].
3. Kovalenko, V.P. (1994) Maysternya Juvelira XIII century at the Lyubech ditince. Antiquities of Russia – Ukraine, pp. 132-140. K. [in Ukraine].
4. Korzukhina, G.F. (1954). Russian treasures of the IX-XIII centuries. M.–L.: Izd-vo AN SSSR [in Russian].
5. Kuchinko, M.M. (1989). Gorodyshchensky treasure from Volyn. Arxeologiya, 2, 95–106 [in Ukraine].
6. Link-Gellner, N. (1948). Kopievsky treasure. Arxeologiya, 2, 182-191[in Ukraine].
7. Russian chronicle (1989). K.: Dnipro [in Ukraine].
8. Makarova, T.I. (1986). The black matter of Ancient Rus. M.: Nauka[in Russian].
9. Mes, D. S. Jewellery decorations of Kievan Rus. Retrieved from: rusnauka.com [in Ukraine].
10. Mikhailova, R. D. (1994). Art culture of the South-Western Russia of the first half of the XI century. Extended abstract of candidate's thesis. K. [in Ukraine].
11. Population of Prykarpattya and Volhynia for the day of the decomposition of the primitive communal system and in the Old Russian time (1976). K.: Naukova dumka [in Ukraine].
12. Nikolchenko, Yu.M. (2001) A unique finding of students. History of Ukraine: Little-known names, events, facts (Collection of articles), pp. 295-300. Ky'viv-Donecz'k: Ridny'j Kraj [in Ukraine].
13. Nikolchenko, Yu.M. (1998). Culture of the population The burning of the X-XIII centuries on the materials of the chronicle Dorogobuzh. Rivne: Even [in Ukraine].
14. Nikolchenko, Yu.M. (2017) Treasure from Torgovytsa as an informational source for the development of jewelry art in the South-Western Russia of the X-XIII centuries. Ukraine in the world historical space: Sb. Materials of Allukr. science-practice conf. (Mariupol, April 21, 2017), pp. 274-278. Mariupol: MSU [in Ukraine].
15. Orlov, R. S. (2001) Applied art: church and folk. History of Ukrainian Culture, Vol. 1, Section 9. Kievan Rus. Kyiv. Retrieved from litopys.org.ua [in Ukraine].
16. Peskova, G. A. (1988). Treasures of ancient Izyaslavl. Arxeologiya, 61, 16-35 [in Ukraine].
17. Penyak, P. S. (1991) Organization of jewelry production of Ancient Russia. Jewelry business in Ukraine), pp. 28-36. K. [in Ukraine].
18. Prishchepa, B. A. (2011). Dorogobuzh on Gorin in the X-XIII centuries. Rivne: PP DM [in Ukraine].
19. The flowering of ancient Rus culture. Jewelry. Retrieved from: allbest.ru [in Russian].
20. Rusanova I.P. (1993). Pagan sanctuaries of the ancient Slavs. M.: Nauka [in Russian].
21. Sveshnikov, I.K. (1982). Reference book on archeology of Ukraine. Rivne region. K.: Naukova dumka [in Ukraine].
22. Sedov, V.V. (1982). Eastern Slavs in the VI-XIII century. at. Archeology of the USSR from ancient times to the Middle Ages in 20 tons M.: Nauka [in Russian].
23. Spassky, I. G. (1970). The Russian monetary system. L.: Avrora [in Russian].
24. Theophilus About various crafts. Retrieved from: convdocz.org [in Russian].
25. Tolochko, P. (1996). Kievan Rus. K.: Abry's [in Ukraine].
26. Yakubovsky, V.I. (1975). Ancient treasure from the municipality of the Khmel'nitsky region. Arxeologiya, 16, 87-104 [in Ukraine].

Стаття надійшла до редакції 20.12.2017 р.